

Hüseyin Paşa'nın ikinci defa sadrazamlığa getirilişi (4 Rebûlâhîr / 5 Şubat) ve ulemâ isyanı giderek Mustafa'nın tahtta kalışını zorlaştırdı. Özellikle Fâtih Camii'nde toplanan önde gelen ulemâ burada padişahın akli zafiyeti sebebiyle imâmetinin câiz olmadığı, hal'edilmesi gerektiği konusunu tartıştı, valide sultana da bu yolda haberler gönderdi. Asıl hedef kendilerini küçük düşürdüğüne inandıkları Mere Hüseyin Paşa idi. Saraydan burada toplananların derhal dağıtılması kararı çıktı. Mere Hüseyin Paşa camiye bir başkanın düzenletti. Ancak toplananlar dağılmış, geride konudan haberdar olmayan ve namaz kılmak için gelmiş kimseler kalmıştı. Kaynaklara göre camiye basan askerler üçü seyyid, dokuzu talebe on dokuz kişiyi katledip cesetlerini kuyulara attı. Olay bunun üzerine daha da büyüdü. Yeniçeri ve sipahiler Mere'nin azlını sağladılarsa da artık hiçbir kesimin padişah-tan bir beklentisi kalmamıştı. Sonunda Mere Hüseyin Paşa'nın yerine tayin edilen Kemankeş Ali Paşa, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ve kazaskerlerle görüşerek padişahın tahttan indirilmesi konusunda mutabakata vardı. Askeri de bahşış istemekle kaydıyla hal'e razı etti. Ardından padişahın annesine haber yollandı ve durum bildirildi. Hüseyin Tûgi, bu sırada sipahi ve ulemânın padişahın imâmetinin câiz olmadığı, aklında hiffet bulunduğu, çıkan hatları ise padişahın değil Reîsülkütâb Hamza Efendi'nin I. Mustafa'nın hizmetine verdiği Senûber adlı câriyenin yazdığı kanaatinde olduğunu belirterek hal' kararı alındığında padişahın imâmetinin

câiz olması için kendisine bazı soruların sorulması gerektiği, eğer, "Adın nedir, kimin oğlusun, bugünlerden ne gündür?" gibi sorulara cevap verirse kendisini padişah olarak tanıyacakları, aksi takdirde tahttan indirilmesinin gerekeceği yolunda haber gönderdiklerini yazar. Bu durum karşısında vâlide sultan da hal'e rıza gösterdi. O sırada annesiyle Dâvud Paşa Çiftliği'nde bulunan Mustafa bir gün önce divan olacağı gerekçesiyle saraya nakledildi ve ertesi günü (15 Zilkade 1032 / 10 Eylül 1623) sabahleyin eskiden mahpus tutulduğu odaya kapatılarak yerine IV. Murad tahta çıkarıldı.

İlk saltanatı doksan altı gün, ikinci saltanatı bir yıl üç ay yirmi iki gün süren I. Mustafa tahttan indirildikten sonra on beş yıl boyunca kapalı tutulduğu odada yaşadı. Bu dönemdeki durumu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Onun 15 Ramazan 1048'de (20 Ocak 1639) vefat ettiği, bunda daha önce aynı anneden olmayan kardeşleri Süleyman ile Bayezid'i öldürten IV. Murad'ın rolü olduğu da rivayet edilir. Mehmed b. Mehmed onun "ecel-i tabîi" ile vefat ettiğini belirtir. Evliya Çelebi cenazesinin bir süre ortada kaldığını, gömülecek yer arandığını, nihayet Ayasofya önündeki bir binaya Hasbahçe'den toprak getirtilmek suretiyle defnedildiğini yazar (*Seyahatnâme*, I, 354; ayrıca bk. İBRÂHİM TÜRBEŞİ).

Kendisini gören Venedik balyosu tarafından, solgun çehreli, seyrek sakallı, iri siyah gözlü donuk bakışlı, nahif vücutlu olarak tarif edilen I. Mustafa'nın akli zayıflığı daha ilk saltanatı sırasında biliniyordu. Fakat zamanla psikolojik durumu daha da bozuldu. Özellikle II. Osman dönemindeki mahpus hayatı, tahta getiriliş şekli ve Osman'ın feci âkıbeti onu daha da etkilemiş olmalıdır. Bazı Batı kaynaklarında I. Mustafa'nın saray koridorlarında oraya buraya koşarak kapıları çalıp Osman'ın adını haykırdığı ve kendisini saltanat yükünden kurtarması için feryat ettiği belirtilir. Onun deliliğe uzanan ruhî durumu ve hareketleri, halk ve tekke şeyhleri nazarında mânevî bir havaya büründürülerek velîliğine yorulmuştur. Tûgi kendisini çok defa "pâdişâh-ı velî" diye anar, velâyetiyile ilgili fıkralara yer verir. I. Mustafa'nın saltanat dönemini meşrû kılmak amacıyla eserini kaleme aldığı anlaşılan Kilârî Mehmed Efendi de evliyalığından söz eder. Ona atfedilen imlâsı bozuk, iri ve çirkin yazılı hatlar kendisi tarafından değil câriyesi tarafından yazılmış olmalıdır. Bazı Batı kaynaklarında kadınları yatağına yaklaştırmadığı

belirtilir. Çocuğu olmamıştır ve herhangi bir hayratı da bulunmamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E. 8394, 8395; Hüseyin Tûgi, *Musibetname* (haz. Nezihî Aykut, doçentlik tezi, 1988), İÜ Ed. Fak., tür.yer.; a.e.: *Târih-i Sultan Osman* (Danışmend, *Kronoloji*² içinde), VI, 263-327; Atâî, *Zeyl-i Şakâik*, s. 622, 677-680; Hasanbeyzâde Ahmed, *Târih* (haz. Ş. Nezihî Aykut), Ankara 2004, III, 915-920, 944-979; Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Vak'a-i Sultan Osman Han*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1305, vr. 27^a-66^a; a.e.: *II. Osman'ın Şehadetî* (s.nşr. O. Şaik Gökyay, *Atsız Armağanı* içinde), İstanbul 1976, s. 187-256; Mehmed b. Mehmed *er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr'ı ve Târih-i Âli Osmân* (haz. Abdurrahman Sağır, doktora tezi, 2000), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, II, 16; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kâdiri) Efendi Tarihi* (haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, I, 666-670; II, 764-783; Peçuyulu İbrâhim, *Târih*, II, 360-362, 380-398; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 385-390; II, 15-38, 211-212; Solakzâde, *Târih*, s. 698-699, 712-736; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr*, Bulak 1248, s. 535, 547-555; Abdurrahman Hibri, *Defter-i Ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 3648, vr. 20^a-24^a; Mehmed Halife, *Beşâretnâme-i Sultan Mustafa Han*, Wien Nationale Bibliothek, nr. mxt. 21, vr. 153^a-194^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 354; Naimâ, *Târih*, II, 154-159, 218-263; Hammer (Atâ Bey), VIII, 174-176, 220-264; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 125, 137-148; Danışmend, *Kronoloji*², III, 266-272, 305-324; L. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükûmranlık ve Kadınlar* (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 1996, s.132-134, 245, 310, 330-331; Gabriel Piterberg, *Osmanlı Trajedisi: Tarih Yazımının Tarihle Oyunu* (trc. Uygur Abacı), İstanbul 2005, tür.yer.; Münir Aktepe, "Mustafa I", *İA*, VIII, 692-695; Fikret Sarıcaoğlu, "Hüseyin Paşa, Mere", *DİA*, XIX, 8-9.

FERİDUN EMECEN

MUSTAFA I TÜRBEŞİ

Ayasofya'nın yanında eskiden vaftizhâne olarak kullanılan ve Sultan I. Mustafa'dan sonra Sultan İbrâhim'in de gömülmesi üzerine onun adıyla anılan yapı (bk. İBRÂHİM TÜRBEŞİ).

MUSTAFA II

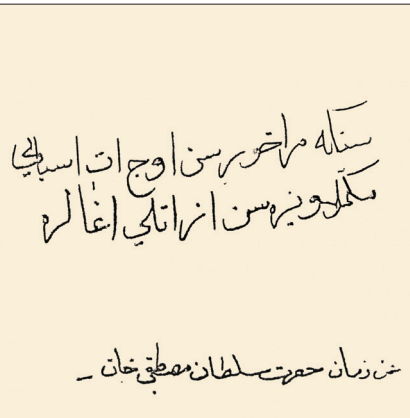
(مصطفى)

(ö. 1115/1703)

Osmanlı padişahı (1695-1703).

8 Zilkade 1074 (2 Haziran 1664) tarihinde Edirne'de dünyaya geldi. Babası IV. Mehmed, annesi Gülnûş Emetullah Sultan'dır. Doğumu dolayısıyla yedi gün yedi gece şenlik yapıldı (*Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâme'si*, s. 139-140). Beş yaşına girince ilk dersi Vanî Mehmed Efen-

I. Mustafa'ya atfedilen hatt-ı hümayun (TSMA, nr. E 8195/2)

MUSTAFA II

di'den aldı ve bunun tavsiyesiyle Seyyid Feyzullah Efendi'nin talebesi oldu. Babasının 1083 (1672) yılında çıktığı birinci Lehistan seferinde onun yanında Babadağı'na kadar gitti. 12 Rebülevvel 1086'da (6 Haziran 1675) kardeşi Ahmed'le birlikte muhteşem şenliklerle sünnet oldu. 1099'da (1687) babasının hal'i esnasında onun tarafından tahta aday gösterildiyse de devlet erkânı padişahlığa II. Süleyman'ı lâyük gördü. Şehzade Mustafa babası ve kardeşi Ahmed'le beraber Topkapı Sarayı'nın Şimşirlik Dairesi'ne kapatıldı, daha sonra da Edirne'ye sevk edildi. Bu sırada serbest bir hayat sürdü. 1102'de (1691) II. Süleyman'ın ölümüyle tahta geçmesi tekrar gündeme geldiyse de Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa II. Ahmed'i tercih etti. Bu arada Trablusşam beylerbeyiliğinden mâzul Benli Hüseyin Paşa'nın II. Ahmed'i tahttan indirerek yerine Şehzade Mustafa'yı geçirme teşebbüsünün başarıya ulaşmadığı belirtilir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 502-503). Sultan Ahmed'in ölümünün ardından Sadrazam Sürmeli Ali Paşa tahta aday olarak onun oğlu İbrâhim'i gösterdi (Kantemir, III, 242-243). Ancak Mustafa, Hazine-darbaşı Nezir Ağa gibi bazı kimselerin desteğini alıp hânedanın en büyüğü sıfatıyla Edirne Sarayı'nda Ortakapı önüne taht kurdurarak vezirîâzam ve şeyhülislâmı beklemekten padişahlığını ilân etti (21 Cemâziyelâhîr 1106 / 6 Şubat 1695). O sırada otuz bir yaşında idi. Birkaç gün sonra Es-

hicami'de kılıç kuşanma merasimi yapıldı (Silâhdar, s. 4-5).

II. Mustafa'nın tahta çıktığı yıllarda 1683 Viyana Kuşatması'yla başlayan çok uluslu savaşlar çeşitli cephelerde bütün hızıyla sürüyordu. Tahta geçer geçmez yaptığı ilk iş devletin kontrolünü kendi eline alma çabası oldu. Epeydir düzenli toplanmayan Divân-ı Hümâyûn'un haftada dört gün çalışmasını emretti (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 108). Ayrıca ataları gibi bizzat ordunun başında sefere çıkma isteğini bildirdi. Nitekim Vezirîâzam Sürmeli Ali Paşa'ya hitaben çıkardığı hatt-ı hümâyunda Allah'ın kendisine hilâfet nasip ettiğini, padişahlar zevku safaya daldıklarında halkın huzur bulamadığını, bundan böyle kendisine zevk ve rahatı haram kıldığını, babası Sultan Mehmed'den beri padişahların eğlenceye düşmeleri ve ihmalleri yüzünden düşmanın İslâm ülkelerini ele geçirdiğini, Allah'ın yardımıyla onlardan intikam almak için bizzat kendisinin gazâ ve cihada niyet ettiğini, ecdadından Kanûnî Sultan Süleyman'ın da böyle yaptığını belirtti ve devlet ricâlinin bir araya gelerek sefere çıkıp çıkmama hususunu görüşmelerini istedi (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 522-523). Böylece İngiltere'nin de aracılığı ile o sırada gündeme gelen barışa karşı olduğunu gösterdi. Savaştaki kötü gidişin ancak kendisinin başında bulunacağı bir orduyla kazanılacak zafer sonucu önlenileceğini, bunun hem kendi sultanlığının hem de barışın teminatı olacağını düşünüyordu. Sefere çıkma isteği karşısında başta sadrazam olmak üzere devlet ricâli bir seferin hazineye büyük masraflar getireceği, onun sefere katılmayıp Edirne'de kalması fikrindeydi. Bunun üzerine II. Mustafa fazla masrafa gerek olmadığını, bir asker gibi yiye içeceğini söyleyerek onları ikna etti. Halk da kendisinden önemli başarılar bekliyordu. Bu arada şehzadeliliğinde talebesi olduğu ve bir süre önce Erzurum'dan davet ettiği Seyyid Feyzullah Efendi'yi şeyhülislâm yaptı. Sadrazam Sürmeli Ali Paşa'yı askeri seferden alıkoyma töhmeti ve Feyzullah Efendi'nin telkiniyle görevden alıp yerine sadâret kethüdâsı Elmas Mehmed Paşa'yı getirdi (1 Mayıs 1695). Ayrıca bazı yüksek devlet mevkilerinde değişiklikler yaptı.

II. Mustafa başa geçer geçmez hızla düşündüklerini gerçekleştirmeye çalışırken daha önce Venedikliler'in eline düşen Sakız adası o sırada geri alınmış, Kırım Tatarları'ndan Şahbaz Giray, Lehistan topraklarına girip Lemberg'e kadar ilerlemiş, çok sayıda esir ve ganimetle dönmüştü. Mo-

ra'da Venedikliler'in, Hersek cephesinde Osmanlı kuvvetlerinin etkili olduğu haberleri gelmişti. Özellikle Sakız'ın geri alınması uğurlu sayılmış ve Edirne'de büyük şenliklerle kutlanmıştı (Kantemir, III, 254). Bu arada ulûfelilere cûlûs bahşişleri dağıtılmıştı (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 533-534).

Gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından II. Mustafa tahta cûlûsundan yaklaşık beş ay sonra sırtında zırh, başında üzeri yeşil şal sarı tolgâ ve sorguç, kaplan postu sarı atıyla 18 Zilkade 1106'da (30 Haziran 1695) birinci Avusturya seferine çıktı. Belgrad ve Tımsıvar'da toplanan savaş meclisinde Lippa, Lugoş, Yanova ve Şebeş kaleleriyle civarlarındaki palankaların zaptına karar verildi. Bu arada Belgrad muhafızlığına Koca Câfer Paşa getirildi. Önce Lippa fethedildi; pek çok savaş malzemesi, ganimet ve esir alındı. Esirlerin 1000 kadarı Kapıkulu ocaklarına verildi. Muhafazası zor olduğundan Lippa Kalesi yıkıldı. Temeş suyu kenarında Buldur denilen ormanlık ve bataklık bir alanda General Veterani kumandasındaki Avusturya ordusuyla yapılan, bizzat padişahın da katıldığı ve gönderdiği hatt-ı şerifleriyle (Silâhdar, s. 179) askeri şevke getirdiği savaşı Kırım kuvvetlerinin desteğiyle Osmanlılar kazandı. Savaşta Veterani hayatını kaybetti. Osmanlılar tarafında ise Diyarbekir ve Rumeli beylerbeyileri şehid ol-

II. Mustafa'yı tahtında gösteren bir tasvir

Sultan II. Mustafa'nın yabancı eliyle çizilen bir portresi

Sultan
II. Mustafa'nın
Levni
tarafından
yapılan
minyatürü
(TSMK,
III. Ahmed,
nr. 3109,
vr. 22*)

du. Bu zaferin ardından Lugoş alındı. Beylerbeyiler Şâhin Mehmed ve Mahmud paşaların şehâdeti üzerine II. Mustafa'nın, "Tabur cengine muvaffak oldum, lâkin Şâhinim'le Mahmudum'dan ayrıldım" dediği nakledilir. Bu zaferlerden dolayı Sultan Mustafa'ya "gazi" unvanı verildi. II. Mustafa o kış İstanbul'da geçirdi. Bu sırada Karadeniz'e inmek isteyen Rusya da Kutsal İttifak'a katılarak Azak Kalesi'ni kuşattıysa da Kaplan Giray ile Kefe Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın şiddetle karşı koymaları üzerine Ruslar geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat kısa sürede hazırlıklarını tamamlayan I. Petro, Azak'ı nehirden ve karadan tekrar muhasara etti. İlk muhasarasında tahrip edilen kale fazla dayanamadı ve Ruslar'a teslim oldu (7 Muharrem 1108 / 6 Ağustos 1696). Azak'ın düşmesi Osmanlı kamuoyunda büyük üzüntüye sebep oldu ve geri alınması için hemen girişimlerde bulunuldu. O sırada Kaptanıderyâ Mezemorta Hüseyin Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması Sakız adası civarında ve Mora'da Venedikliler'e karşı zaferler kazandı.

Edirne'den İstanbul'a dönen ve hemen ikinci sefer için çalışmaları başlatan II. Mustafa, varlıklı vezir ve beylerden bütün masrafları kendilerinden olmak üzere asker hazırlamalarını istedi. Ayrıca tarihte ilk defa 1500 kadar İstanbul ve Edirne bostancısına sefer emri verildi. Ruslar'ın Azak'a saldırması üzerine Selim Giray Kırım'da bırakılmıştı. Padişah ikinci seferine 1107 Ramazanında (Nisan 1696) çıktı. Kaynaklarda, padişahın Belgrad'da yapılan istişarenden sonra hırka-i şerif sandığını açıtırıp ulerâ ve vüzerâ önünde ağlayarak dua ettiği ve Allah'a, kendisine de Kanûnî Sultan Süleyman'ın Mohaç'ta kazandığı zafere benzer bir başarı ihsan etmesi için yalvardığı belirtilir (Hasan Ağazâde Hacı Abdullah Efendi, s. 51). Bu durum onun nasıl bir ruh haline sahip olduğunu gösterir; kendisine Kanûnî Sultan Süleyman'ı örnek al-

dığı, onun gibi bilhassa Avrupa topraklarında başarı kazanmak istediği anlaşılar. Bu sırada Saksonya Kralı Friedrich Auguste ile General Heisler kumandasındaki kuvvetlerin Tımişvar'ı kuşattığı öğrenilince sefer bu kaleye yönelik oldu. Avusturyalılar kuşatmayı kaldırdılarsa da Bega suyu kenarında Ulaş'ta (Olash) 28 Muharrem 1108'de (27 Ağustos 1696) yapılan savaşta yenilmekten kurtulamadılar. Savaş esnasında padişahın da bulunduğu hırka-i şerif arabasının dibine bir top mermisi düşünce hemen oraya bir siper kazılarak II. Mustafa emniyete alınmıştı. Bu sırada Heisler ve Caprara gibi kumandanlar da hayatını kaybetmişti. Ardından Tımişvar'a giren Osmanlı ordusu kaleyi güçlendirdi ve içine mühimmat koydu. Bu seferde Elmas Mehmed Paşa'nın büyük kahramanlıklar gösterdiği nakledilir (Kantemir, III, 256-257). Aynı yıl içinde Venedikliler Dalmaçya kıyısındaki Ülgün'ü (Ölgün, Dulcigno) kuşattılarsa da başarılı olamadılar. Ardından Bihaç'a düzenledikleri saldırılarla Hersek'teki Poçitel ve Novasin muhasaraları da sonuçsuz kalmıştı.

Fransa ile yaptığı savaşı sona erdiren Avusturya'dan gelen barış teklifini kazandığı bu iki zaferin etkisiyle kabul etmeyen II. Mustafa üçüncü ve sonuncu Avusturya seferine 1109 Saferinde (Ağustos-Eylül 1697) çıktı. Seferin hedefi konusunda padişahın huzurunda Belgrad'da yapılan istişarede iki fikir karşı karşıya geldi. Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Varadin üzerine yürünmesi teklifi kabul görmedi. Elmas Mehmed Paşa'nın ve Tımişvar muhafızı Koca Câfer Paşa'nın ısrarı ve padişahın da bu fikre meyletmesiyle Tımişvar yönüne gidilmesi kararlaştırıldı. Halbuki daha yakında bulunan Varadin'e göre hayli uzaktaki Tımişvar'a giderken birçok nehirden ve bataklıktan geçilecek ve köprüler kurulması gerekecekti. Nitekim Zenta'ya gelindiğinde buradan Tisa suyu üzerine kurulan köprüden asker karşı tarafa geçirilmeye başlandı. Sadrazam başta olmak üzere birçok kumandan ve devlet ricâli geride kalmıştı. Osmanlı ordusunun harekâtından haberdar olan Prens Eugen, imparator tarafından kendisine sadece savunma görevi verilmesine rağmen ajanları vasıtasıyla Osmanlı ordusunun durumunu öğrenince henüz karşıya geçmemiş kuvvetler üzerine ansızın saldırdı. Şiddetli çarpışmalar başladı. Karşı tarafa geçen kuvvetlerden yardım alınamayınca panik içinde kalan Osmanlı ordusu dağıldı. Sadece yüzerek karşıya geçebilenler kurtuldu. Bu savaşta Vezirîâzam Elmas Mehmed Paşa ile birlik-

te yirmi kadar kumandan şehid olurken ordunun sekizde biri yok oldu. Pek çok malzeme, hazine sandıkları, binlerce at, öküz ve sadâret mührü Avusturyalılar'ın eline geçti. Bu habere çok üzülen II. Mustafa hemen Tımişvar'a çekildi. Zayıf gören Avusturyalılar da yeni bir saldırıya cesaret edemediler. Sadrazamlığa Belgrad muhafızı Amcazâde Hüseyin Paşa getirildi (Rebîülevvel 1109 / Ekim 1697). Bu arada Kaptanıderyâ Mezemorta Hüseyin Paşa, Bozcaada önlerinde ve Andros adası civarında Venedikliler'e karşı iki zafer kazanmıştı. Zenta savaşından sonra Bosna'ya giren Prens Eugen, Saraybosna şehrine kadar ilerleyerek büyük tahribatta bulundu (Rebîülâhîr 1109 / Kasım 1697). Ardından Bosna beylerbeyiliğine getirilen Daltaban Mustafa Paşa bazı kaleleri geri alıp burada bulunan Venedikliler'i ülkelerine dönmeye mecbur bırakmıştı.

II. Mustafa'nın tuğralı beratı (BA, Müzehhep Fermanlar, nr. 13)

MUSTAFA II

Bu mağlûbiyetin II. Mustafa üzerindeki etkisi büyük oldu. Ancak padişah savaşı da sürdürmek istiyordu. Kantemir'e göre II. Mustafa barışa olan ihtiyacın farkındaydı, fakat böyle bir isteğin Osmanlı Devleti'nin şerefini sarsacağını düşünüyordu. Barış teklifinin kendisinden gelmesinin bu durumu daha da vahim hale getireceği kanaatindeydi (*Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, 288). Başta Amcazâde Hüseyin Paşa olmak üzere hükümet erbabı bu uzun ve yıpratıcı savaşı sona erdirmeye kararlıydı. Lehistan, Venedik ve Rusya cephelerinde de savaşlar genelde Osmanlılar aleyhine geliyordu. Savaşı nihayete erdirmek için İngiltere elçisi W. Paget ile Felemenk elçisi J. Colliers'in aracılığı kabul edildi. Belgrad civarındaki Karlofça'da çeşitli devletlerin temsilcileriyle yapılan görüşmeler uzun sürdü. Osmanlı Devleti'nin temsilcileri Reisülküttâb Râmi Mehmed Efendi ile Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı İskenderzâde Aleksandr Mavrokordato idi. İmzalanan Karlofça Antlaşması ile on altı yıldan beri sürmekte olan savaşlar sona erdi. Osmanlı Devleti Tımsıvar hariç bütün Macaristan'ı kaybetti. Mora yarımadası Venedikliler'e, Ukrayna ile Podolya Lehistan'a bırakıldı. 1700 yılında Rusya ile imzalanan İstanbul Antlaşması ile de Azak Kalesi bu devlete terkedildi. Barışın yapıldığı devletlerden gelen elçilik heyetlerini kabul etmek için II. Mustafa Rebîülevvel 1111'de (Eylül 1699) İstanbul'a geldi ve ertesi yıl Edirne'ye döndü.

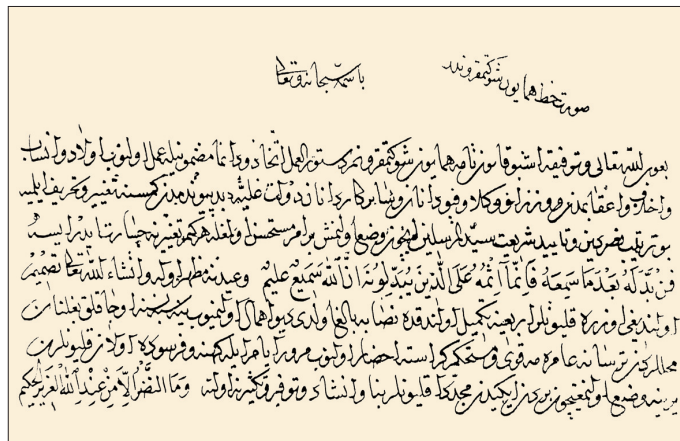
Bu çok cepheli savaşlar Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yapısını temelden sarsmıştı. Artan sefer masrafları için yeni vergiler ihdas edilirken mevcutların miktarları artırıldı. Kapıkulu ve timarlı sipahi teşkilâtları bozulmuş olduğundan genel seferberlik ilân edilerek halktan asker toplandı. Bunlar savaşlar sona erince döndükleri memleketlerinde önemli prob-

lemlere yol açtılar. Savaşlar yüzünden beylerbeyi ve sancak beyleri görev bölgelerinde bulunamadıklarından eşkıyalık hareketleri baş gösterdi; topraklarını terkeden çiftçiler inzibatı temin etmekle vazifeli yarı resmî sarıca ve sekban teşkilâtına katıldı. Anadolu bu halde iken Balkanlar'da "hayduk" denilen zümreler ortaya çıktı. II. Mustafa, bu tür eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi için bir yandan teftişçi adı altında valiler tayin ederken diğer yandan sarıca ve sekban teşkilâtının kaldırıldığını ilân etti (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 567-568). Devlet merkezine uzak eyaletlerdeki isyanlar ise siyasi bir mahiyet almıştı. Şehrizor taraflarında hüküm süren Bebe Süleyman adlı zorba İran'a ait bazı yerleri zaptetti. 1699'da Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın kumandası altında üzerine kuvvet gönderilen Bebe Süleyman mağlûp olunca Hakkâri'ye doğru kaçtı. Bu arada Suriye'nin nüfuzlu Arap kabile reislerinden Hüseyin el-Abbas'ın isyanı Halep-Şam kesiminde huzursuzluğa yol açtı. Basra ve dolayları ise Müntefik Arap kabilesi reisi Mânî' tarafından ele geçirilmişti. Dicle'nin doğusunda İran'a ait bataklık bir bölge olan Huveyze'nin hâkimi Ferecullah ile Mânî', Basra için sürekli mücadele halinde idiler. Ferecullah 1696'da Basra'yı almış, Mânî' de çöle çekilmişti. Halkın bir mahzar gönderip yardım istemesi üzerine Bağdat Valisi Daltaban Mustafa Paşa, Birecik'te Fırat üzerindeki tersanede inşa edilen donanmanın da desteğiyle Basra'ya doğru harekete geçince Âsi Arap kabileleri kendisine katılmış ve 1112 Zilhiccesinde (Mayıs 1701) Kurna ve Basra ele geçirilmişti. Bu arada Ziyâb suyu bölgesi tekrar Osmanlı idaresine girince bölgede sükûnet sağlanmış oldu. Karlofça Antlaşması'nın bazı maddelerinin uygulanmasında çıkan ihtilâf Kırım'da bir iç karışıklığa sebep oldu. Antlaşmaya göre Kırımlılar'ın Bucak-

tan çıkarılarak Özi kıyılarındaki Kırım topraklarına iskânları gerekiyordu. Bunu istemeyen Gazi Giray, Kırım Hanı Devlet Giray'a baş kaldırmış, hadise Gazi Giray'ın Osmanlı hükümetince Rodos'a gönderilmesiyle yatışmıştır. Gürcistan beylerinden olan Açıkbaş meliki Osmanlı hâkimiyetini tanımayınca görevinden alınmış ve bölgede sükûnet sağlanmıştır. Sultan Mustafa'nın saltanatının ikinci yarısında Veziriazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın gayretleriyle askerî, idarî ve malî alanda düzenlemeler yapıldı. Yeniçerilerin ıslahı için Anadolu'ya üç koldan fermanlar gönderilirken timarlı sipahilere de el atıldı. Kaptanıderyâ Mezemorta Hüseyin Paşa'nın gayretleriyle yeni bir donanma kanunnâmesi çıkartıldı (BA, MD, nr. 113, s. 1-6). Bu arada Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin hazırladığı emr-i şerifle taşradaki din görevlileri uyarıldı (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 165-166).

II. Mustafa savaş giderleri için önemli malî tedbirler almıştır. Bunların başında varlıklı kimselerin mallarını müsâdere, gelecek yıllara ait vergileri peşin olarak tahsil etme ile bütün ve kahve vergilerine yapılan zam gelir. "Bid'at-ı kahve" adıyla yeni bir vergi çıkarılırken (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 632-633) cizyenin de Eşrefî adıyla bastırılan altınla ödenmesi kararlaştırıldı. Ayarı düzgün olan İstanbul altınının tüccarlar tarafından toplanıp Mısır'a götürülmesiyle Osmanlı tarihinde ilk defa üzeri tuğralı altın para bastırıldı (Râşid, II, 383-384). Bu sırada eski kuruş ve zolota tedavülden kaldırılarak tuğralı yeni kuruş ve zolota çıkarıldı. Karlofça Antlaşması'ndan sonra başlayan barış döneminde devlet bütçesi istikrar bulmaya başladı. Halkın üzerinden olağan üstü vergiler kaldırıldı; başta Belgrad ve Tımsıvar olmak üzere sürekli savaş alanı olan yerler halkı bir yıl cizye vergisinden muaf tutuldu. Taşra idarecilerine gönderilen tenbihnâmelerle halktan "tekâlif-i şâkka" adıyla vergi talebinde bulunulmaması istendi. Bu dönemde öteden beri hükümetin önemli meselelerinden olan aşiretlerin iskânı işiyle de meşgul olundu. Mamalu Türkmenleri Bozok yöresine, diğer bazı aşiretler İç-il ve Kıbrıs'a yerleştirildi (BA, MD, nr. 108, 114, tür.yer.). Râmi Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Selânik ve Bursa atölyelerinde kumaş dokunması emredilerek Avrupa'dan kumaş ithali yasaklandı.

Karlofça Antlaşması'nın ardından beş yıllık dönemde askerî, malî tedbirler alınırken II. Mustafa'ya karşı hem asker hem halk ve ulemâ arasında ciddi bir hoşnutsuzluk ortaya çıktı. Kantemir'e göre onun

II. Mustafa'nın
Donanma
Kanunnâmesi'nin
başındaki
hatt-ı hümâyûnu
(BA, MD,
nr. 112, s. 18)

köşeye çekilmesi, vaktini Edirne'de geçirmesi, yenicilerde ve halkta tıpkı babası gibi davranmaya başladığı dedikodularına yol açıyordu. Sultan Mustafa ilk beş yılında kendini tamamiyle devlet işlerine vermişti, şimdi ise babasının yanlış hareketlerini taklit ediyordu. Ayrıca savaşlar sırasında tek başarısı sadece düşmanın imparatorluk sınırları içine girmesini önlemek olmuştu. Bu durum onun da babası gibi tahttan indirilmesine yol açabilirdi (*Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, 297).

Barış dönemine rağmen savaşlardaki başarısızlık ve kaybedilen topraklar dolayısıyla genel bir memnuniyetsizliğin padişahın doğrudan doğruya kendisini hedef alacak derecelere ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu ortamda tepkiler Edirne Vak'ası denilen olayların patlamasına yol açmakta gecikmemiştir. İsyanın hedefi görünürde, padişahın hocası olan ve devlet işlerine karışan Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi idi. Amcazâde Hüseyin Paşa, Daltaban Mustafa Paşa ve Râmi Mehmed Paşa onun telkinleriyle sadrazam olmuşlardı. Bunlardan Karlofça Antlaşması'nın mimarı olan Amcazâde Hüseyin Paşa şeyhülislâmın tahakkümüne daha fazla dayanamayıp sadâretten ayrılmış, Daltaban Mustafa Paşa makamında kalabilmek için ona boyun eğmiş, ancak Feyzullah Efendi Kırım'da gelişen olaylar bahanesiyle onun idamında etkili olmuştu. Daha kurnaz olan Râmi Mehmed Paşa ise şeyhülislâmı azlettirmenin yollarını aramıştır. O sırada, Gürcistan'a gönderilmek istenen 200 kadar cebecinin gecikmiş ulûfelerini isteme bahanesiyle ayaklanması ona bu fırsatı vermişti. Sadrazamın el altından desteklediği bu hadise kısa sürede büyüyerek devlete yönelik bir mahiyet kazandı. İstanbul'a hâkim olan âsiler Edirne'ye isteklerini belirten bir mahzar gönderdiler. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin bu yazıyı padişaha ulaştırmamasını fırsat bilen Râmi Mehmed Paşa onu azlettirdi. Durumdan habersiz olan âsiler Edirne'ye doğru yürüyüp saltanat değişikliği yapmak istediler ve hocası İmâm-ı Sultânî Mehmed Efendi'nin teklifiyle Şehzade Ahmed'in tahta çıkmasını kararlaştırdılar. Edirne hükûmetinin temsilcisi ikinci vezir Hasan Paşa ile İstanbul'un temsilcisi Ahmed Paşa'nın gayretleriyle çarpışma olmadan mesele halledildi. Edirne'den gelenlerin İstanbul'dan gelenlere katılmasıyla yalnız kalan II. Mustafa yanında saray halkı ve vezirler olduğu halde Edirne'ye döndü. 9 Rebiülâhir 1115'te (22 Ağustos 1703) kardeşi Ahmed'in bulunduğu

yere varıp, "Birader, kul seni padişah istemişler" diyerek kendi rızasıyla tahtı ona bıraktı ve onun kaldığı yere gitti (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 248). O sırada kardeşine kendisini serbest bırakmasını ve âsilerin bir gün onu da tahtından edeceklerini, bu bakımdan onları mutlaka cezalandırması gerektiğini söyledi (Kantemir, III, 316). Serbest bir mecburi ikamet hayatı geçiren II. Mustafa, annesi vasiyetiyle Silâhdar Ali Paşa'nın kubbe veziri ve rikâb kaymakamı tayininde etkili olduğu bilinmektedir. Sekiz yıl altı ay on yedi gün hükümdarlık yapan II. Mustafa ordularının başında sefere çıkan son Osmanlı padişahıdır. Yakalanmış olduğu istiska ve mesane hastalıklarına son gelişmelerin verdiği üzüntüler de eklenince tahttan indirilmesinden beş ay kadar sonra çok sevdiği Edirne'de muhtemelen 20 Şaban 1115 (29 Aralık 1703) tarihinde vefat etti. Bazı Batı kaynaklarında, halk arasında onun zehirlenmek suretiyle öldürüldüğü kanaatinin hâkim olduğu belirtilir. Teçhiz ve tekfiniyle Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın görevlendirildiği Sultan Mustafa'nın cenaze namazı Ayasofya vâizi Şeyh Mustafa Efendi tarafından kıldırıldıktan sonra Yenice civarındaki Vâlide Turhan Sultan Türbesi'nde bulunan babasının ayak ucuna defnedildi.

II. Mustafa'nın saltanatının ilk yarısı sefer ve savaş faaliyetleriyle, son yarısı nispeten barış ve sükûn içinde geçmiştir. 1697 Zenta yenilgisinden sonra babası gibi av eğlencelerine dalan II. Mustafa'nın İkbâlî ve Meftûnî mahlaslarıyla şiirler ve ilâhiler yazdığı (Tayyazâde Atâ Bey, IV, 65-66), bunlardan bir kısmının bestelendiği bilinmektedir (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 275-276). Mektep ilâhilerinden "yessir lenâ hayre'l-umûr" nakaratlı evic ilâhinin güftesi ona aittir. Hat sanatıyla da uğraşmış, Hoca-zâde Mehmed Enveri ve Hâfız Osman'dan ders almış, özellikle sülûs, nesih ve celi yazılarda başarılı örnekler vermiştir (Müstakimzâde, s. 539). Müsikiyle ilgilenen,

özellikle ok atmada ve cirit oyununda usta olan II. Mustafa zeki, yumuşak tabiatlı, âdil ve zamanın ilimlerine vâkıf biri olarak nakledilir. Çağdaşı Kantemir onun karakter bakımından önceki padişahlardan daha sağlam, olgun ve ender görülen ölçülülüğe sahip bulunduğunu, devlet parasının toplanmasında ve dağıtımında bu ölçülü davranışını gösterdiğini, cimri ya da savurgan olmadığını, Karlofça barışı sayesinde şöhrete kavuştuğunu yazar (*Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, 317). Edirne'de Saraçhane Köprüsü'nü onartmış, İnebahtı'da II. Beyazıt Camii'ni yeniden inşa ettirmiştir. Onun zamanında Mescid-i Harâm'da Hacerülesved'in mahfazası, Kâbe tavanını tutan direkler ve yüzeye inen merdiven, Mescid-i Kubâ'da eskiyen duvar ve minare yenilenmiş, Mebrekû'n-nâka üzerine dört direkli bir kubbe, dışarıya bir sebîl ve abdest alma yerleri yaptırılmış, derin su kuyuları kazdırılmıştır. Döneminin siyasî ve askerî olaylarını Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa bizzat padişahın emri ve isimlendirmesiyle *Nusretnâme*'de anlatmıştır. II. Mustafa'nın onu erkek yirmi kadar çocuğu olmuş, bunların çoğu babalarından önce ölmüştür. Oğullarından I. Mahmud ve III. Osman padişah olmuştur. Kızlarından Ayşe Sultan, Emine Sultan, Safiye Sultan ve Emetullah Sultan bazı Osmanlı vezir ve paşalarıyla evlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 106, s. 3; nr. 108, s. 142; nr. 111, s. 457, 531, 617; nr. 112, s. 121; nr. 113, s. 1-6; nr. 114, s. 96; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 14093; BA, İbnülemin-Dahiliye, nr. 1475; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâme'si* (haz. Fahri Çetin Derin, doktora tezi, 1993), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 139-140, 390, 393; Mustafa Nedim, *Zafername*, Millet Ktp., Ali Emîri, nr. 1343; Hasan Ağazâde Hacı Abdullah Efendi, *Tarihçe: Mustafa II'ye Dair Bir Risâle* (nşr. Fahri Çetin Derin, TD, IX/13 [1958] içinde), s. 45-70; İbrâhim Sırrı, *Tarih-i Sultan Mustafa*, İÜ Ktp., TY, nr. 3488; *Anonim Osmanlı Tarihi: 1099-1166/1688-1704* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 107-279;

II. Mustafa
dönemine ait
1106 (1694-95)
tarhli
altın sikke
(Yapı ve Kredi
Bankası
Koleksiyonu,
nr. 482)

MUSTAFA II

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât, 1656-1704* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 502-503, 517-837; P. Rycart, *The History of Turks Beginning with the Year 1679*, London 1700, s. 522-523, 539, 540, 542, 553 vd.; D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1980, III, 242-317; Silâhdar, *Nusretnâme* (haz. Mehmet Topal, doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-629, 657-658; Nazmîzâde Murtaza Efendi, *Târih-i Seferü'l-Basra* (nşr. Vahid Çabuk, TED, sy. 15 [1997] içinde), s. 326-380; a.mlf., *İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyâb*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2064; P. Lucas, *Voyages du sieur Paul Lucas au Levant*, Paris 1704, II, 239-243, 267 vd., 314 vd., 390-409; A. de la Motraye, *Travels*, London 1732, I, 209, 218 vd., 230-248, 253; E. D. Chishull, *Türkiye Gezi-si ve İngiltere'ye Dönüş* (trc. Bahattin Orhon), İstanbul 1993, tür.yer.; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, II-III, tür.yer.; Râşid, *Târih*, I, 71; II, 293 vd., 377 vd., 383-384, 403-416, 418-420, 422 vd., 433-438, 487 vd., 509-518, 525 vd.; III, 8 vd., 116-119; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 58-63; Ahmed Hasib, *Rauzatü'l-küberâ* (nşr. Mesut Aydınlar), Ankara 2003, tür.yer.; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 539; Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1293, IV, 65-66; Hammer, *HEO*, XII, tür.yer.; Zinkeisen, *Geschichte*, V, 152-159, 178 vd., 187-195, 200-209, 210-217, 227-236; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1911, V, 269-272, 276-285, 286 vd.; Necati Tacan, *Eski Osmanlı Seferlerinden Niş-Belgrad-Salankamen-Peter-varadin-Lugoş-Temeşvar Kuşatma ve Meydan Muharebeleri 1690-1696 (1101-1108)*, İstanbul 1939, s. 86-90, 94-105; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 555-595; IV/1, s. 1-46; Nuri Pere, *Osmanlılarda Mâdenî Paralar*, İstanbul 1968, s. 185-187, IV, 30-31; Danişmend, *Kronoloji*², III, 477-489; IV, 1-2; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 73-79; Rifaat Ali Abou-el-Haj, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, İstanbul 1984; a.mlf., "The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): a Psychohistorical Study", *St.I*, XL (1974), s. 115-131; A. D. Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı* (trc. Şefaettin Severcan), İstanbul, ts. (Yeni Şafak), s. 263, 330; H. G. Majer, "The Harem of Mustafa II, 1695-1703 (Turkish Sultan)", *Osm.Ar.*, XII (1992), s. 431-444; Cengiz Orhonlu, "Mustafa II", *İA*, VIII, 695-700; J. H. Kramers, "Mustafa II", *El*² (Fr.), VII, 708-709; Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası", *DİA*, X, 445-446; a.mlf., "Karlofça Antlaşması", a.e., XXIV, 504-507.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

MUSTAFA III

(مصطفى)

(ö. 1187/1774)

Osmanlı padişahı
(1757-1774).

14 Safer 1129'da (28 Ocak 1717) Edirne'de doğdu. Babası III. Ahmed, annesi Mihrîşah Emine Sultan'dır (bazı yerlerde yanlışlıkla Mihrimah olarak geçer, *Mufasal Osmanlı Tarihi*, V, 2552; *İA*, VIII, 700). Edirne Vak'ası (1703) neticesinde tahttan

indirilen II. Mustafa'nın, III. Ahmed'den sonra tahta çıkan oğulları I. Mahmud ve özellikle III. Osman devirlerine rastlayan şehzadelik dönemi, bu hükümdarların kendi çocukları olmamasına rağmen III. Ahmed'in oğullarına karşı olan düşmanca tavırlarından ötürü sıkıntılı ve hatta hayatî tehlikeler içinde geçti. Nitekim III. Osman'ın ortadan kaldırmak üzere girişimlerde bulunduğu bilinen Şehzade Mehmed Âni ve şüpheli bir şekilde muhtemelen zehirlenmiş olarak öldü (29 Rebîülevvel 1170/22 Aralık 1756). Kendisinden birkaç gün büyük olan kardeşinin ölümü III. Mustafa'ya hükümdarlık yolunu açtı ve 16 Safer 1171 (30 Ekim 1757) Pazartesi günü tahta çıktı, 4 Kasım Perşembe günü kılıç alayı yapıldı. Cülûsun onuncu günü eşkinci ve emekliler dahil olmak üzere askere bahşiş dağıtıldı. Tahta çıkışı Petersburg, Viyana ve Berlin'e yollanan özel elçilik heyetleri vasıtasıyla resmen duyuruldu (Vâsif, I, 93 vd.).

III. Mustafa'nın ilk icraatı geniş kitleleri memnun edecek izler taşır. Mukâtaat ve zeâmet rûsûmunun affı ve yenilenmesi gereken berat harçlarının yarıya indirilmesi bu anlamdadır. Ardından hac yolunun güvenliğini tehdit eden gelişmelere son vermek üzere sert önlemler aldı, bilhassa kötü idare edilmekte olan Evkâf-ı Harameyn Mukâtaası'na düzen vermeye çalıştı. Bunların tâliplerine defterdar vasıtasıyla satılması kararlaştırılarak yolsuzluklara karışan Eski Saray Baltacı Ocağı'nı kaldırdı. Dârüssaâde ve Silâhdar ağalarının haslarını ilga etti. Böylece 1000 keseden fazla tasarruf sağlandı. Bu meblağ 1172'-de (1759) 2000 keseye çıktı (a.g.e., I, 103, 147). Saray masraflarını kısıtı. Ancak bu tedbirleri kendisini hasislik töhmeti altında bırakmıştır. Tasarruf ve hesabını bilme arzusu, döneminde defterdarlık kurumuna önem kazandırmıştır (Cevdet, I, 78).

Tahta çıktığında, 1739 Belgrad Antlaşması'ndan itibaren Avrupa yakasında barış dönemine giren devletin geniş coğrafyası içinde zaman âdeta durmuş gibidir. Osmanlı Devleti uzun barış devrinin etkisiyle malî bir yeterlilik içinde görülmekteydi. Ancak bu dönem gerekli yenilenmelerin yapılmadığı kayıp yıllar olarak geçmiştir. Askerî sahada olduğu gibi ekonomik alanda da yapılanlar, meselâ III. Mustafa'nın kalitesiz fakat ucuz Avrupa mallarının iç pazarları doldurmasına karşı çıkması ve bunların yerli imalatını önemsemişi genelde yasaklamalar dışında tutarlı bir ekonomik plandan yoksun kalmıştır. Yaşanan uzun barış ve istikrar belirli bir ik-

tisadî genişlemeye, özellikle Akdeniz üzerinden yapılan ticarete önemli artışlara ve malî şartlarda iyileşmelere yol açmakla beraber Rus savaşının patlamasıyla bunların hepsi süratle bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde Anadolu ve Rumeli'nin merkezden uzak bölgelerinde idare yerel güçlerin (müteğallibe) elinde kalmıştır. Anadolu'da özellikle kapusuz Levendat eşkıyasının sebep olduğu huzursuzluklar ortadan kaldırlamadığından merkezî otoritenin buralardaki zafiyeti sürmüştür. Bulutkapan Ali Bey'in kendi idaresini kurduğu, III. Mustafa'nın yanında kendi adının da kazılı olduğu sikkeler bastırdığı Mısır ve başta yine darphânesinde riyaller basılan Tunus olmak üzere Cezayir gibi Garp ocakları diye bilinen deniz aşırı uzak vilâyetlerde merkezden âdeta bağımsız olan yerel idareler kontrol altına alınamamıştır. Otuz bir eyalet, elli bir elviye, otuz altı üç tuğlu vezirlikten oluşan devlet (Şem'dânîzâde, II/A, s. 58-59), Aydınlanma dönemini yaşamakta ve büyük fikrî ve ekonomik değişim geçirmekte olan Avrupa'daki gelişmelerden tamamen uzak, hatta habersiz bir hayat sürmekteydi. Eski dönemleri aşan fikrî bir tekâmül gözlenmemekte, gelişen çevre şartları ve istikbalde bunun getireceği siyasî tehlikelerin hesabı yapılmamaktaydı. Tasarrufa özen gösterme-

III. Mustafa'yı bayram tahtında otururken gösteren bir minyatür (*Silsilenâme*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3109, vr. 26^a)

